

زینب مرتضایی فرد

روزنامه‌نگار

صدای آشنایی است که از نگاه پژوهشگران می‌توان آن را پرچم صوتی دین اسلام دانست. اذان این کلام آهنگین زیبا از نخستین باری که بلال حبشی برای خواندن از سوی پیامبر اسلام به‌عنوان مؤذن انتخاب شد تا همین حالا به حیات خود در جهان اسلام ادامه داده و به مرور کارکردهای دیگری را هم علاوه‌بر اطلاع‌رسانی وقت‌نماز بر خود افزوده است. ضمن اینکه پس از آن و با گسترش اسلام مؤذن بودن هم به افتخاری بدل می‌شود که بسیاری دوست دارند و تلاش می‌کنند، آن‌را برای خود داشته‌باشند. از این‌روست که در سراسر ایران مؤذن‌های بسیاری بوده‌اند که هرکدام با لحن و حتی تأثیر گویش منطقه خود اذان می‌گفته‌و حال و هوای متفاوتی در این اذان‌گویی‌ها وجود داشته است؛ حال و هوایی که با همه‌گیری رادیو و نفوذ روزافزون آن کم و کمتر می‌شود و روندی یکدست‌تر به خود می‌گیرد.

اذان‌گویی با لحن خوش

در سنت اسلام قرائت با لحن خوش و موسیقایی وجود نداشته است، اما ایرانی‌ها و مصری‌ها پس از مسلمان شدن خواندن قرآن و اذان با لحن خوش را آغاز می‌کنند و موجب گسترش بیشتر آن در جهان اسلام می‌شوند. این رویکرد اما نظم خاصی نداشته مثلا گفته می‌شود تا قبل از حکومت صفویان، علویان مناجات‌خوانی خاص خود را یا توجه به فواصل موسیقایی و گردش ملودیک منطقه خود اجرامی کرده‌اند. هرچند سندی‌مکتوبی در توضیح این موارد یافت نشده‌اما پژوهشگران معتقدند با روی کارآمدن سلسله صفویه و بعد از رایج شدن مذهب تشیع و نیز تغییر محتوایی اذان، به‌منظور ترویج مذهب رسمی در مناطق سنی‌نشین که اکثر مساحت ایران را تشکیل می‌داد، افرادی برای رواج اذان نو و آداب جدید، وضو گرفتن و مناجات‌های تشیع تربیت شدند. به گفته فواد توحیدی، انتموموزیکولوگ، لحن‌های قرائت از دوران قاجار به مناطق مختلف دیکته شد، چون هنرمندان دوره قاجار به و به‌خصوص خانواده فراهانی پایه‌گذار موسیقی ردیف و دستگاهی بودند و اساتید موسیقی براساس نوع حس اشعار تعزیه گوشه‌های مشخصی را در نظر می‌گرفتند و اجرا می‌کردند. این اجراها در شهرهای مختلف کشور به‌نوعی کپی می‌شدند. لحن‌ها در آداب دیگری مثل چاووش‌خوانی، مداحی، یامنبری، سحری خوانی و... هم استفاده می‌شدند

اولین اذان ضبط‌شده

مؤذن: محمد فلاحي
معروف به دماوندی
تاریخ ضبط: سال ۱۲۹۱
این اذان روی صفحه گرامافون ضبط شده است. دماوندی خواننده ردیف مجلسی و از منبرخوانان عصر ناصری بود. از بین تمام آثار ضبط‌شده از دماوندی صفحه اذان و مناجات‌ها از بقیه مشهورتر است. او اذان را در فواصل بیات ترک اقامه کرده بود و البته خودش به سبک خراسانی تسلط داشت. او در یک مصاحبه رادیویی که ۱۴ دی ۱۳۵۰ انجام شد، گفته بود اذان‌گویی‌را از سیدجعفر لاهیجی و ردیف آوازی را از سیدعبدالرحیم اصفهانی در اصفهان آموخته است.

گفت‌وگو

و هنوز که هنوز است چاووش‌خوانی و تعزیه در اکثر مناطق ایران با لحن‌های مشابه اجرا می‌شود. در دوره پهلوی اما اذان‌گفتن با لحن موسیقایی محلی از دوره‌ای مورد سرزنش قرار می‌گیرد و با ورود رسانه‌های صوتی اذان‌های عربی که خود نشأت‌گرفته از مقام‌های ایرانی بود به صورت کلیشه‌ای به مؤذن‌ها القا می‌شود و بعدتر با گسترش رسانه‌ها هماهنگ شدن لحن‌ها در اذان‌گویی هم اتفاق می‌افتد. مسلما وقتی مؤذن‌ها اذان‌گویی‌های استادان برجسته موسیقی را از رادیو می‌شنوند و تحت‌تأثیر زیبایی کار آنها قرار می‌گیرند، خودبه‌خود سمت‌تکرار سبک و سیاق خواندن آنها پیش می‌روند. روندی که البته باید از برخی جهات آن را بسیار ستود، درست است که لحن‌های اذان‌گویی محلی از دست می‌رود اما شیوه استادان ایرانی که در دستگاه موسیقی ایرانی اذان می‌گویند تا

سی‌پاوه

ویژه رمضان ۱۴۰۰

نگاهی انداخته‌ایم به فراز و فرودهای اذان‌گویی در ایران از گذشته تا امروز

گوش‌نوازترین موسیقی جهان

حد زیادی جایگزین آنها می‌شود نه اذان‌های عربی که حکومت وقت قصد القای آن را داشته است.

مؤذن‌زاده‌ها

گفتیم مؤذن بودن در خانواده‌های ایرانی خیلی مهم بوده است. اگر هیچ ذهنیتی هم در این باره نداشته‌باشید، می‌توانید به اسناد ثبت‌احوال نگاهی بیندازید، بسیار بوده‌اند خانواده‌هایی که در آغاز قرن چهاردهم و شانسانه‌دار شدن جامعه ایران نام‌های خانوادگی‌ای چون مؤذن، مؤذنی، اذانی و مؤذن‌زاده را انتخاب کرده‌اند تا به این طریق مؤذن بودن شان را در نسب خانوادگی برده‌اند. به این طریق حفظ‌کنند و به این موضوع هم افتخار کنند که در اذان‌گفتن و اطلاع‌رسانی برای برپاداشتن نماز نقش داشته‌اند. شاید فکر کنید مؤذن بودن برای مردم عادی مهم بوده اما

اذان زیرزمینی ایرانی

مؤذن: حسین صبحدل - تاریخ ضبط: سال ۱۳۵۳
حسین صبحدل به موسیقی آوازی، دستگاهی و ردیف موسیقی سنتی تسلط داشت و اذان معروفش ازجمله اذان‌هایی است که در بیات ترک اقامه شده است. صبحدل اواسط دهه ۵۰ و در دوره پهلوی اذانی اقامه کرده بود که در محافل و مجالس پخش می‌شد —چون در آن دوره رادیو و تلویزیون اذان پخش نمی‌کردند. همین مساله باعث شده اذان صبحدل را ملقب کنند به اذان انقلاب.

اذان یک خواننده ایرانی

مؤذن: جلال‌الدین تاج‌اصفهانی
تاریخ ضبط: ۱۳۰۶
مؤذن نبود اما صدای خوش و قدرت و تسلطش بر موسیقی را به کار برد و با فواصل بیات ترک اذان گفت. استاد جلال تاج اصفهانی استاد آواز بوده

نگاهی به مؤذنان عصر قاجار نشان می‌دهد هنرمندان بزرگ عرصه موسیقی هم به اذان‌گویی تمایل داشته‌اند و از این‌رو نام خوانندگان زیادی در عرصه آواز ایرانی دیده می‌شود که مؤذنان پرقدرتی هم بوده‌اند. سیدحسین عندلیب اصفهانی مؤذن مسجد سپهسالار (مطهری کنونی)، حاج‌مؤذن تفرشی پدر حسن علی‌خان نکیسای تفرشی (مؤذن عهد محمدعلی شاه قاجار بوده)، سیدعبدالرحیم اصفهانی، قربان‌خان قزوینی معروف به «قربان شاهی» مؤذن دوره مظفرالدین شاه و نیز استاد ابوالحسن اقبال آذر که در زمان محمدعلی شاه قاجار خوانندگی می‌کرد و صفحه‌های بسیاری پرکرده بوده بخشی از این هنرمندان بزرگ هستند که مؤذن هم بوده‌اند. این‌طور نوشته‌اند که ابوالحسن خان اقبال آذر در تکیه دولت حضور مداومی داشته و در طول ماه رمضان هم از گلدسته‌های مسجد

تفاوت‌ترین مؤذن

یکی از تفاوت‌ترین مؤذن‌های ایرانی عطاءالله امیدوار است نه به این دلیل که حرفه‌اصلی‌اش معماری و شهرسازی است نه به این دلیل که نقاشی و عکاسی و فیلمسازی می‌داند و در عین حال اذان هم اقامه می‌کند، بلکه از این بابت که او اذان را در سه دستگاه متفاوت آواز ایرانی خوانده است. امیدوار که موسیقیدان هم هست و مسلط به دستگاه‌های مختلف موسیقی ایرانی، برخلاف بسیاری از مؤذن‌های ایرانی که براساس فواصل بیات‌ترک اذان گفته‌اند، در دستگاه‌های نوا، همایون و چهارگاه اذان را اقامه کرده و اذانش در دستگاه چهارگاه و به‌طور مشخص در گوشه منصور، موفق‌ترین تجربه او در این زمینه محسوب می‌شود.

حرفه‌اش خوانندگی بود و آموزش موسیقی. او

در رادیو گوشه‌های موسیقی ایرانی را تدریس کرده بود و هنرمندانی چون علیرضا افتخاری و حمیدرضا نوربخش از شاگردانش بودند. در گذشته‌ته و حتی هنوز هم کسانی هستند که از صدای خوب و توان آوازخوانی برای مکبری،

شنبه ۲۸ فروردین ۱۴۰۰ شماره ۳۲۹۴

۱۴

سپهسالار بدون هیچ بلندگویی طوری اذان می‌گفته که همه حیرت می‌کرده‌اند از فرکانس صدایش.

نه‌فقط در عصر قاجار که در دوره‌های بعد هم اذان‌گویی برای موزیسین‌های بزرگ افتخاری بوده است. استاد تاج‌اصفهانی و مهندس استاد عطاءالله امیدوار هم در دستگاه نوا، همایون و چهارگاه نیز اذان خوانده‌اند. آثار مؤذن‌های مشهوری چون رحیم مؤذن‌زاده اردبیلی، حسین صبحدل، آقائی و کریمی رانیز نمی‌توان فراموش کرد چون در ذهن بسیاری از مردم کشورمان حکم نوستالژی صوتی را یافته‌اند.

اطلاع‌رسانی با اذان

یکی از کاربردهای اذان، گفتن اذان ناوقت‌یابی‌موقع برای باری خواستن بود. مثلا به هنگام زایمان زنان، پدر بچه موظف بود بالای بام برود و اذان بگوید و حین اذان استغاثه هم می‌کرد، به این ترتیب همسایگان می‌دانستند، فرزندی در حال به‌دنیا آمدن است و به یاری او می‌آمدند.

مورد دیگر کاربرد اذان، خواندن آن در گوش نوزاد تازه به دنیا آمده بود، به وقت نامگذاری که کماکان انجام می‌شود، مورد دیگر کاربرد اذان بی‌موقع، گفتن تکبیرهای بلند و شهادتین بود که در زمان وقوع حوادث ناگوار طبیعی یا تهاجم دشمن یا کمک خواستن انجام می‌شد، اما در فرهنگ جدید اذان به سینما و هنرهای دیگر هم راه پیدا کرد، در فیلم‌های علی حاتمی اذان امکانی است برای نمایش دادن غلبان درونیات معنوی شخصیت‌ها. از آخرین کاربردهای اذان در سینما، فیلم «چ» ساخته حاتمی‌کیا بود که نقش تمام‌کننده را ایفا می‌کند. در تنش میان شخصیت‌ها، اشاره به سکوت برای شنیدن اذان امکانی است برای پایان دادن به بحث‌ها و جدل‌ها.

این روزهای اذان

شاید برای قضاوت زود باشد، اما این سال‌ها کمتر اذان تازه‌ای شنیده شده و به میان مردم راه یافته است. هنوز هم همان اذان‌هایی که نام مؤذن‌هایشان ذکر شد بیشتر شنیده می‌شوند و می‌توان آنها را مؤذن‌های دوره طلایی اذان‌گویی در ایران دانست. هرچند شاید هم هنوز زمان قضاوت نرسیده‌باشد، شاید باید صبر کرد و دید در چند دهه آینده اذان زیبایی از این روزها به یادگار مانده‌اتransل‌های بعدآن را بستانند و شنیدنش مثل اذان مرحوم مؤذن‌زاده و روح‌بخش لحظه‌هایشان شود. هرچند بدبینانه است اما احتمالا اگر با همین روند این روزها پیش برویم، امید چندانی به این اتفاق‌های خوب نخواهد بود...

اذان ثبت‌شده در میراث معنوی

مؤذن: شیخ محمد آقائی - تاریخ ضبط: ۱۳۲۷
اذان شیخ محمد آقائی در روزهای حضورش در رادیو به‌سال ۱۳۲۷ ضبط شد و یکی از ماندگارترین اذان‌هاست که نام آقائی را در کنار مؤذن‌های برتر ایران قرار داد. سبک موسیقایی اذان محمد آقائی سبب شده این اثر ۲۹ شهریور ۱۳۹۰ در فهرست میراث معنوی ایران ثبت شده و در گروه سنت‌ها و نودهای شگافی شاخه موسیقی قرار گرفته است.

استاد تاج اصفهانی از همان سال ۱۳۱۹ همکاری

با رادیو را آغاز کرد و از ۱۳۲۸ به همکاری با رادیو اصفهان پرداخت. تاج‌ضمن خوانندگی، سرپرست نوازندگان رادیو اصفهان شد و برنامه‌هایی برای آموزش گوشه‌های دستگاه‌های موسیقی ایرانی اجرا می‌کرد.

اذان‌گویی، مداحی و اجرای برنامه‌های مذهبی بهره می‌گیرند اما تاج اصفهانی در موسیقی آوازی ایران یک استاد تمام‌عیار بود که بخشی از این استاد‌ی را برای اذان‌گفتن به خدمت گرفت. او سال ۱۲۸۲ در اصفهان متولد شده بود و پدرش شیخ اسماعیل معروف به تاج‌الواعظین بود.

با روح‌الله کاظم‌زاده، مؤذن معاصر درباره اذان انتظار حرف زده‌ایم

نیازمند نغمه‌های تازه هستیم

بدی ایجاد کرده است. مثلا برای نیمه‌شعبان دوستان مرا به مسجد جمرکان دعوت کرده بودند، همین که شروع کردم به اذان گفتن، تلویزیون صدای یک اذان دیگر را پخش کرد و بعدش هم بلندگوی مسجد. مردم این اذان را در گوشی‌شان می‌شنوند، حالا شما پخش نکنید و محدودیت ایجاد کنید... این اتفاق خوب نیست، ما نیاز به صداها و نگاه‌های تازه داریم. نمی‌شود این‌را نادیده گرفت. من تقریبا همه‌سن انقلاب هستم و نغمه‌های اذان را از همان اول انقلاب تا امروز شنیده‌ام.

این نگاه‌ها و محدودیت‌هایی که در پس‌ان ایجاد می‌شود، چه آسیب‌هایی برای اذان‌گویی در کشورمان دارد؟

ضمن احترام به تمام اذان‌ها و با تاکید بر اینکه آنها را در گوشی‌ام دارم و می‌شنوم، و باز هم با تاکید بر اینکه اذان‌هایی ارزشمند و ماندگار هستند، می‌گویم مردم و مخاطبان دوست دارند که صداهای تازه و متفاوتی را بشنوند. کسانی که اذان را شنیده‌اند، می‌گویند اذان متفاوتی بوده و توانسته‌اند با آن ارتباط برقرار کنند. همین هم نشان می‌دهد به نغمه‌های تازه‌ای در اذان نیازمندیم. به همین دلیل هم باید این فضا فراهم شود و نگاه و صدای تازه به گوش مخاطب برسد. از اذان انتظار، زیاد در کلیپ‌های موجود در فضای مجازی استفاده شده، همین‌طور در فیلم‌های سینمایی ازجمله «کتاب قانون». داعیه‌ای ندارم و هرچه این اذان بیشتر شنیده شود، بیشتر خدا را شکر می‌کنم. اما این برخورد نهاد‌های رسمی درست نیست، ما باید بتوانیم با شیوه‌های تازه، نغمه‌های تازه، نسل جوان را به نماز خواندن تشویق کنیم.

شجریان و موسیقی‌های بی‌کلام تا یاس شادمهر عقلی همه در ذهنم مانده و تبدیل شده به همین نغمه‌ای که به لطف خدا مردم دوستش دارند.

شاید برخی افرادی که محدودیت ایجاد کرده‌اند با همین نگاه کنار نیایند...

وقتی مردم اذان انتظار را دوست دارند چاید تلویزیون اینقدر سخت بگیرد؟ من در «رادیو جوان» کار کرده‌ام و سردبیر برنامه‌ای بوده‌ام. می‌شنیدم هر روز از مسجد بلال صداوسیما این اذان پخش می‌شد اما بیرون از مسجد و در تلویزیون ممنوع بود! اینکه مردم را از شنیدن اذانی که دوستش دارند، محروم می‌کنند، چه فایده‌ای دارد؟ مسلمانه برای من و نه هیچ‌کس دیگر فایده‌ای ندارد. اگر مشکل اسم من است، آن را خط بزنند و اذان را پخش کنند. قبول کنیم این روزها با مخاطب و نسلی روبه‌رو هستیم که دارد نماز را کنار می‌گذارد، باید بتوانیم جذبش کنیم و در چارچوب‌های درست دین و نماز را به او ارائه کنیم تا جذبش شود.